

and ranked constraints. This research had two main goals. The first goal was to provide a complete and accurate formal description of Croatian voicing assimilation in Optimality Theory, currently one of the dominant research paradigms in generative phonology. The second goal was to modify the universal set of constraints by postulating a new, phonetically based positional faithfulness constraint IDENT-PS[voice], thus altering the way voicing assimilation should formally be described in OT phonology. By applying the OT framework on Croatian voicing assimilation, certain overlooked facts about its relation to Croatian syllable structure have emerged, most notably the fact that voicing assimilation in Croatian always occurs in the direction from the phonologically weaker segment toward the phonologically stronger segment, where phonological strength is determined by the segment's proximity to the most sonorous part of the syllable – its nucleus. In addition, reasons for the regressive direction of this assimilation have been formalized and explained. By postulating the new faithfulness constraint IDENT-PS[voice], which assigns one violation mark to each case in which the voicing of the input segment is not identical to the voicing of the output segment in the position before a [+sonorant] segment, Optimality Theory has been enriched with a new hypothesis about the nature of the universal grammar.

O ZABORAVLJENIM I POLUZABORAVLJENIM HRVATSKIM PRILOŽIMA

Sanja Vulić i Gordana Laco

Dobro je poznato da različiti nacionalni književni jezici nemaju jednako dugu književnojezičnu tradiciju. Među europskim jezicima hrvatski se može podičiti višestoljetnim kontinuitetom i iznimno bogatom književnošću na narodnom jeziku i pisanim spomenicima na tom jeziku općenito. Na temelju te činjenice bilo bi logično očekivati brižno čuvanje postojećih konkretnih jezičnih rješenja s višestoljetnim kontinuitetom na svim jezičnim razinama, pa tako i na leksičkoj. Međutim, u hrvatskom je jeziku veliki broj primjera nepotrebnoga prekida toga dragocjenoga kontinuiteta i na morfološkoj, i sintaktičkoj i leksičkoj razini, koji se dogodio početkom 20. stoljeća. Za potrebe ovoga rada iz hrvatskoga je leksika izabrano nekoliko nepromjenjivih riječi kontinuirane i iznimno česte uporabe u hrvatskom književnom jeziku, odnosno u jeziku hrvatskih pisaca od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća. Uz to se uzimala u obzir važna činjenica da su te riječi (naravno, u različitim fonološkim inačicama) i danas sastavnim dijelom brojnih čakavskih, kajkavskih i hrvatskih štokavskih mjesnih govora (organskih idioma) te hrvatske dijalekatne književnosti. Budući da je hrvatski narod u 19. stoljeću imao u suvremenom smislu oblikovan književni jezik, analiza se ponajprije temelji na konkretnim jezičnim potvdama iz djela hrvatskih pisaca i hrvatskih jezikoslovnih priručnika iz 19. stoljeća, na rijetkim potvdama iz književnih djela 20. i 21. stoljeća,

a tek se nakon toga uspoređuje s jezikom hrvatskih pisaca i inih jezičnih spomenika te jezikoslovnih djela od 16. do 18. stoljeća i na kraju s primjerima iz hrvatskih mjesnih govora i dijalekatne književnosti.

Jur

Analizu počinjemo vremenskim prilogom *jur*, koji je praslavenskoga podrijetla i potječe od *juže*. Na to upozorava V. Mažuranić u svom rječniku (sv. 1., pretpisak 1975.: 470.), a razvoj od praslav *juže > *jure* navodi i P. Skok (1971.: 786.).

Taj je prilog u značenju ‘već’¹ neizostavan pri analizi hrvatskoga književnoga jezika iz razdoblja prije premoći književnojezične koncepcije hrvatskih vukovaca. To potvrđuje vrlo veliki broj primjera iz književnih i ostalih pisanih djela različitih autora iz različitih hrvatskih krajeva, a ovdje donosimo tek manji izbor primjera njegove uporabe u 19. stoljeću u djelima

J. Leskovara: veliki stol bijaše jur prostrt (Sjene ljubavi, 1898.), M. Bogovića: jer strasna ljubav usadila se jur tako duboko u njezinu srcu; Rečeno bi jur gore (Pripoviesti, 1894.), K. Š. Gjalskoga: Ovu su noć pjetli jur drugi put zapjevali (Maričon, 1890.)², A. Kovačića: Sunce poskočilo jur visoko (usp. Anić, 1971.: 141.); zar je jur umio svoje glatko lišce naš vitežki Jurić (usp. Anić, 1971.: 157.), I. J. Kujundžića: tako iznađe da je bolest jur na izmaku (Dositio se, 1890.)³, I. A. Brlića: Njekoliko naknadnih primjetaba na jur tiskane Uspomene; Kao pjesma Relkovićeve zabilježena je ona jur štampana u svezku IV. (V. Uspomene na stari Brod, 1888.), M. Vodopića: i nagje mater jur posagjenu na svomu mjestu (Marija, 1871.), M. Pavlinovića Mjeseć pri zahodu, jur odaljim dolinama (Hrvatski razgovori, 1877.), A. Vebera Tkalčevića: Hvatajuć se jur sumrak; s kakovim sam se jur u svētu negdě sastao; koji se pokaza u njem jur za mlada (Listovi o Italiji, 1861.), u deseteračkim stihovima A. P. Kazalija: Jur u prsijah najboljih vojnikah / Klonu duša teškim očajanjem (Grobnik, 1863.), Jur bo podnieh što mi bi moguće (Glas iz pustinje, 1861.), P. Stoosa: Z Grobnika jur šest vjekovah; Jur odavna sniva (Sokó hârvatski, 1849.), A. Markovića: da su jur odonda prijetele; da se oganj od nabune bjaše jur nazbilj ražego; budući jur devete ure jutrenje razlomili vrata (Skazanje života Osmana I. Cara Otmanskoga, 1826.). S. S. Kranjčević rabi prilog jur ne samo u književnim djelima (npr. u pjesmi In Tyrannos) nego npr. i u pismu biskupu Strossmayeru: Splela se spletka proti jednom od drugova mojih, i mi svi, premda smo jur zadaće dobro izradili, odstupismo od pismenog ispita (Kranjčević, Sabrana djela, 1967.: 498.).

Šenoa je rabio inačice *jur* i *jurve* (Kalenić, 1965.: 164.). U književnoj je tradiciji franjevačkih pisaca Bosne Srebrene bila uobičajena uporaba priloga *jurve* u značenju ‘već’. Tu tradiciju slijedi i franjevac G. Martić, ali usporedno s *jurve* u istom značenju rabi i inačicu *jur*. Izbor jednosložne ili dvosložne inačice uvjetovan je potrebama

¹ U pojedinim se hrvatskim mjesnim govorima, pa tako i u jeziku hrvatskih pisaca (osobito prije 19. stoljeća) taj prilog ponekad (vrlo rijetko) rabi i u nekom drugom značenju. Zato ističemo da su za potrebe ovoga rada izabrani isključivo primjeri uporabe priloga *jur* u značenju ‘već’.

² Taj je primjer izdvojio i I. Sović u svojoj analizi jezika K. Š. Gjalskoga (Sović, 1985.: 133.).

³ Ivan Jesse Kujundžić hrvatski je pisac iz Bačke.

deseteračkoga metra Martićevih stihova: Koji jurve s vječnim sanom zборе; jur se svomu nevračaše domu (Osvetnici, 1861.). U D. Demetra također nalazimo obje inačice: jur čeljust zěva; Kojim jurve strašna (Teuta, 1844.). Š. Starčević u svojim propovijednim prozama, ali i u svojoj gramatici redovito rabi *jurve*:

za ovo je Bog miloserdni jurve povidio, kada nam je Duha Svetoga poslao; jerbo su izgubili jurve oni bilig (Homelie, II., 1850.), ako jurve učinio nije; koji se jurve krunam diče; nego jurve davno od učenih iznađena (Nova ričoslovica ilirička).

Na samom kraju 19. stoljeća inačicu *jurve* rabi A. G. Matoš: Treći se *jurve* javljaju pijetli (Nekad bilo – sad se spominjalo, 1900.). U skladu sa živom jezičnom praksom, prilog *jur* sastavnim je dijelom hrvatskih gramatika i rječnika iz 19. st., npr. u F. M. Appendinija (1808.: 266.), D. Parčića (1874.). A. Mažuranić je u svoju Slovicu uvrstio *jur ili jurve* (1859.: 133.), isto tako V. Babukić u svojoj Osnovi slovnice među priloge koji označavaju prošlo (*prošasto*) vrijeme uvrštava *jur i jurve* (1836.: 58.), a primjeri iz Starčevićeve Ričoslovice već su navedeni. Čak i Maretić u svojoj Gramatici (1899.: 99.) spominje „*jūr* (od starijega *jure*, a to od *juže*)“⁴, ali samo pri opisu samoglasnika *r*. Zanimljivo je, međutim, da *jur* ne nabraja među priložima.

Pisci u polutisučljjetnoj hrvatskoj dijaspori u ondašnjoj zapadnoj Ugarskoj u 19. st. također redovito rabe prilog *jur*, npr. Š. Ginzler: Još nisam kucku pri nozi, / Jur me jagar v' torbi nosi (još nisam psu kraj noge, već me lovac u torbi nosi) (Jačka od zeca), G. Ginzler: Šimon-Juda je jur mimo (već je prošao blagdan. sv. Šimuna i Jude Tadeja) (Ja znam jednu jačku).⁴

Vratimo li se u prošlost, također ćemo se osvjedočiti da je prilog *jur* sastavnim dijelom svojedobnoga književnoga leksika. Iz 18. stoljeća navodimo npr. dubrovačkoga književnika Vicu Petrovića, rodom s otoka Lopuda: Ove riječi jur sred usiti; jur bješe (San ljuveni)⁵.

Da prilog *jur* u hrvatskom jeziku nije regionalno ograničen, nego općehrvatski, pokazuju i primjeri iz hrvatskih književnih djela iz 17. stoljeća,

od hrvatskoga bana Petra Zrinskoga koji jur po veće puti srično, pošteno i stalno po krajinah s vami skupa prohodil sam (Adrijanskoga mora sirena, 1660.) i njegove supruge Ane Katarine Frankopan: popisah, da iz njih, komu dopadu, jur pripravnu i gotovu, tim laglje slaju od meda slatkoču opčuti (Putni tovaruš, 1661.)⁶, preko. P. Rittera Vitezovića: Al znam, da dragosti svoje jur želite (Odiljenje sigetsko, 1684.) i Dubrovčana, npr. M. Orbinija: pokle si mi jur uspomenuo (Zrcalo duhovno od početka i svrhe života

⁴ Ginzlerove i Glavanićeve pjesme objavio je N. Benčić prema ranijim izdanjima (Benčić, 1998.: 145., 220. – 223.).

⁵ Spjev San ljuveni napisan je u prvoj polovici 18. stoljeća, a objavljen je tek 2008. Pritom je bitno naglasiti da je priređivač Ivica Martinović u potpunosti poštivao jezična rješenja iz rukopisnoga predloška.

⁶ Zanimljivo je kako, premda udana, grofica Katarina svoju knjigu potpisuje prezimenom svoga roda, a zatim navodi za koga je udana. Grofica piše: po meni grof Frankopan Katarini, gospodina grofa Petra Zrinskoga hižnom tovarušu (tj. bračnomu drugu).

čovičanskoga), I. Gundulića: bi jur prikazana u našem Dubrovniku (posveta Marinku Tudiševiću), što se višnjem jur prikaza (Suze sina razmetnoga, 1622.), u J. Palmotića: gdi djed njegov jur kraljeva (Pavlimir), do franjevačkih pisaca Bosne Srebrene, npr. P. Posilovića: koji jesu jurve došli svrhu života; ostavi jurve tolke grihe (Naslađenje duhovno, 1639.), ali i autora u Dalmaciji, npr. Šibenčana T. Mrnavića: tko gleda jednu ženu zlom požudom, jure je stvoril priljubodivstvo (Istumačenje obilnije nauka krstjanskoga), jure tri stotine lith (Život Magdalene od knezov Zirova plemena Budrišića, 1626.) i F. Vrančića: od kojega jure mi jest stan pripravljen (Život nekoliko izabranih divic, 1606.). U skladu s onodobnom književnojezičnom praksom, J. Mikalja uvrštava obje inačice, *jur* i *jurve*, u svoj rječnik (Blago jezika slovinskoga, 1649.).

U 16. je stoljeću također uobičajen. Rabe ga

Splićanin M. Marulić: oslobodi svu zemlju izraelsku jur od nadvele pogibili (posveta Dujmu Balistriliću na početku Judite), odvrti jur gnjiv tvoj ter pomiluj naju; A ti, gospodine, grije jur otpusti; Tako je sila njih jure objačala; jur puk tvoj gine vas; svih su jur sključili; Jur dopre do tebe vapaj i suze njih (Molitva suprotiva Turkom), Hvaranin J. Zebić: Jure je nekoliko vrimenta, sestro pridraga u dragosti slatkoga Isusa, da vele želim i mislim, kako bih vam još veće ovi himbeni svit omrazil (Knjige od života i dili slatkoga Isusa i majke Njegove slavne Divice Marije, tzv. Londonski rukopis), Zadrani Š. Budinić: Ugasi jur gnjiv tvoj; Pozri da jure jes napunjen vsaki kraj tvojih vernih teles; Jure su s našimi varoši susidi, / puškama svojimi biju gradski zidi (Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi), Dubrovčani M. Vetranović: Vrime jur prihodi 'vrijeme već dolazi' (Moja plavca), koja sad vlas svoju na prešu jur gubi 'koja sada vlast svoju na brzinu već gubi' (Pjesanca slavi carevoj), slaba svies moja jur mi moć prikрати (Pjesanca Djevici), M. Držić: Jur veće svak zna neg samo on, er, moja kćerce, ne hoće da zna 'već više svatko zna, a samo on ne, jer, moja kćerce, ne želi znati' (Babina replika u Dundu Maroju), bijaše jure u rukah 'bijaše već u rukama' (Tirena), N. Dimitrović: Buduć jur na sviti sva mora pridobil (Gdi je sad razum tvoj), pisac iz kontinentalne Hrvatske F. Črnko: i tomu su se jur vsi junaci: pišci i konjanici gotovi čekali; I ovo jur vidimo vsi da ovdí našega ostanka dalje ne more biti (Podsjeđanje i osvojenje Sigeta). Na kraju stoljeća zastupljen je i u leksikografiji jer ga je B. Kašić uvrstio u svoj Hrvatsko-talijanski rječnik (1599.).⁷

U današnjim su hrvatskim mjesnim govorima prilozi *jur* i *jurve* manje zastupljeni u štokavštini, obje inačice u navedenom značenju u Promini kraj Drniša (Bikić, 1997.: 35.). Još uvijek se mogu čuti u različitim čakavskim govorima,

u Brusju na Hvaru: Jûr si dôša. (Dulčić i Dulčić, 1985.: 492.), jûr u Vrbanju na Hvaru⁸ i Splitu (Radišić, 1999.: 28.), u Dračevici na Braču: Jûr san mu dô će gã gre 'već sam mu dao što ga ide' (Hraste, Šimunović i Olesch, 1979.: 386.), u Selcima na Braču: jûr i jûrve (Vuković, 2001.: 153.), jûr u Kaštelima: (Baldić-Đugum 2006: 120), u Trogiru: Jûr

⁷ Hrvatsko-talijanski rječnik koji je Kašić dovršio 1599. ostao je u rukopisu. Za tisak ga je priredio i 1990. objavio Vladimir Horvat.

⁸ Primjere iz Vrbanja i Pitava na Hvaru, iz Veljuna Primorskoga u zaleđu Senja, iz Oštarija u središnjoj Hrvatskoj, iz Gornje i Donje Lastve u Boki kotorskoj, iz Hajmaša u mađarskom dijelu Baranje te iz Pinkovca u austrijskom Gradišću zapisala je S. Vulić za svojih terenskih istraživanja u tim mjestima.

si ariva? ‘već si stigao’ (Geić i Slade Šilović, 1994.: 104.), *jur* na otoku Zlarinu (Bjažić i Dean, 2002.: 141.), u Bibinjama kraj Zadra: Jür je ðn pøša uà Grad, ne kasnì ðn kaj ti ‘već je on otišao u grad, ne kasni kao ti’ (Šimunić, 2013.: 295.), na otočiću Ošljaku kraj Zadra: Ma ča si jur došo? (Valčić, 2012.: 77.), u Kukljici na Ugljanu: jur si se digo; jure si se vrnula ‘već si se vratila’ (Maričić Kukljičanin, 2000.: 104.), na otoku Rivnju jür ste duðšli (Radulić, 2002.: 120.), u Salima na Dugom otoku: Jure si se vrnula, baš si žvelta ‘već si se vratila, baš si brza’ (Piasevoli, 1993.: 121.), na otoku Ižu: Jur(e) si došao! (Martinović, 2005.: 123.), na otoku Istu: jur greš ča, a niši nog doša ‘već odlaziš, a tek si došao’ (Smoljan, 2013.: 133.), na otoku Susku: Ma ce restè jur polīvāt, ce to nì zārān? ‘ma što već idete polijevati, zar to nije prerano?’ (Hamm, Hraste i Guberina, 1956.: 162.), u gradu Senju: Čä si jür bil? (Moguš, 2002.: 49.), u Crikvenici: Jur sän ti reklä da ne mòrēn. (Ivančić Dusper i Bašić, 2013.: 113.), na Grobniku i Grobinštini: jur Parāš se kod kakòv mladić, a jur imāš čüda lēt. (Lukežić i Zubčić, 2007.: 292.), u Medulinu u Istri: Jür si dōša iz škòle (Peruško, 2010.: 92.), u Pičnu u Istri: jur si priša ‘već si došao’ (Ružić Sudčev, 1999.: 45.), u Orbanicima kraj Žminja u Istri: Ča jür si se stāla? ‘što si već ustala?’ (Kalsbeek, 1998.: 458.), *jür* ‘već’ u Vodicama u Istri (Ribarić, 2002.: 179.). U čakavskim mjesnim govorima u austrijskom Gradišću također se rabi, obično u fonološkoj inačici *ur*, rjeđe *jur*, npr. *ur* u Jezerjanima (Neweklowsky, 1973.: 169.), u Stinjakima: s’ad je ‘ur k’āsno (Neweklowsky, 1989.: 147.), u Pajngрту: Dēnas sam se ur u pēti stāu ‘danas sam ustao već u pet sati’ (Koschat, 1978.: 285.), u Novom Selu: līpo vrīme jür nam dohāja (Vulić i Maresić, 1998.: 505.). Taj se prilog rabi i u Hrvatskom Grobu u Slovačkoj: Tò je ūr stāro; Ūr ima klice (Vulić i Petrović, 1999.: 103.). Rabi se i u pojedinim kajkavskim govorima, npr. *jür* ‘već’ u Fužinama i Vratima u Gorskom kotaru (Bujan-Kovačević, 1999.: 21.), *ur* u Vedešinu u sjeverozapadnoj Mađarskoj: sāt čę mrēt, ar ę ur žūt ‘sad će umrijeti jer je već žut’ (Houtzagers, 1999.: 328.).

Uobičajenost priloga *jur* u hrvatskim pisanim tekstovima i organskim idiomima zapazili su i leksikografi već na samom početku 20. stoljeća, pa npr. u Broz-Iveko-vićevu rječniku (sv. 1.), nalazimo napomenu da se *jur* susreće u kršćana po zapadnim krajevima (1901.: 495.). Autori donose nekoliko potvrda uporabe, među inim iz djela franjevačkoga pisca Filipa Lastrića. Slična je formulacija i u Akademijinu Rječniku, gdje se navodi uporaba priloga *jur* „od XV vijeka, ali samo po zapadnim krajevima (drugdje se upotrebljava već)“. Isto vrijedi i za prilog *jurve*. Uz to se napominje da „u Vukovu rječniku ima samo značenje: jamačno, doista...“. To znači da Karadžić uopće nije poznao hrvatski prilog *jur / jurve*, premda je mnoge riječi koje je uvrstio u svoj rječnik preuzimao iz hrvatskih pisanih djela i narodnih pjesama.

Formulaciju priloga *jur* u drugoj je polovici 20. st. preuzeo i Skok (1971.: 786.), koji u svom rječniku također navodi da je ta riječ potvrđena u zapadnim krajevima. Kao primjere uporabe u organskim idiomima navodi Vodice u Istri i Žumberak, a u pisanim čakavskim tekstovima od 15. do 18. st. inačice *jur* i *jure*, potonju i u Poljičkom statutu.

Unatoč tako velikoj zastupljenosti u hrvatskoj književnosti do kraja 19. stoljeća te u mjesnim govorima do danas, u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća, koja je stvarana na suvremenom hrvatskom književnom jeziku, teško je naći primjere uporabe

priloga *jur*, odnosno *jurve* u današnjem značenju ‘već’. Razlog tomu nedvojbeno valja potražiti u činjenici što se je taj prilog rabio „u zapadnim krajevima“, tj. u hrvatskom jeziku. Zbog toga je Maretić u svom jezičnom savjetniku (1924.: 49.) proglasio prilog *jur* i inačicu *jurve* arhaizmima i provincijalizmima te umjesto njih preporučio uporabu priloga *već*. Na taj je način sve hrvatske klasike 19. stoljeća, kao što su Kranjčević, Leskovar, Pavlinović i dr. uvrstio među provincijalce koji pišu zastarjelim jezikom. Žalosna je činjenica da hrvatski prilog *jur*, koji je do tada u hrvatskom književnom jeziku zaista bio uobičajen, u 20. stoljeću doslovce nestaje iz uporabe u normiranom jeziku. Osim u organskim idiomima, ostaje u uporabi u dijalekatnoj književnosti. Rabi ga pjesnikinja Milena Rakvin Mišlov u svojoj zbirci Mene moja baba. Pisme (1992.), koje je pjesnički jezik temeljen na čakavskom govoru mjesta Kali na otoku Ugljanu. Također je prilog *jur* redovit u autora u polutisućljetnoj dijaspori koji pišu na različitim tipovima više ili manje čakavskih idioma. Iz Austrije donosimo primjere iz djela A. Blazovića:

Na ov dan svečuje latinska Crikva jur od 6. stoljeća svetak sv. Mate apoštola i evandjelišta (Sveci u crikvenom ljetu, 1980.), Jur je istrošila / svu svoju snagu; teta tuga čuva jur skoro sve strihe (Jesenske elegije, 1995.), a iz Slovačke iz djela P. Tažkoga: Reza je ončas imala jur 38 ljet (Ferije na Dobrom Polju, 1995.). Jednako je zastupljen u polutisućljetnoj dijaspori u djelima autora koji pišu na arhaičnim štokavskim idiomima, npr. u pjesnika L. Škrapića u zapadnoj Mađarskoj: Jur dvajset lit sanjam, da ste živi (Obračun, 1996.)

Budući da ni u 21. stoljeću prilog *jur* nije sastavnim dijelom normiranoga književnoga jezika, opet ga, osim u spomenutim organskim idiomima, susrećemo samo u dijalekatnim djelima te u hrvatskoj dijaspori. Iz dijalekatnih tekstova objavljenih na tlu Hrvatske u kojima se rabi prilog *jur*, ovom ćemo prigodom izdvojiti samo čakavske primjere iz romana Lj. Plenkovića: ja san svoje jur rekla; koji ga jur čeka; jur zril čovik (Splićanin, 2005.) te iz svojevrzne memoarske proze G. Gržetić, napisane na idiomu Dobrinjštine na Krku: Jur son čudo toga va živjenju potrpela (Lipi mali, 2008.). U dijaspori je vrlo zanimljiv jezik hrvatskoga pisca A. Vukova iz Subotice u vojvođanskom dijelu Bačke. Njegova treća pjesnička zbirka Vрати vrijeme (Subotica, 2005.) u jezičnom je pogledu znatniji zaokret toga autora prema hrvatskoj jezičnoj tradiciji. Taj je zaokret vidljiv već iz samoga naslova zbirke s dvoslovom *ie* za dugi jat, te iz podnaslova Cjelovita pjesmarica 2004-1883 s odrazom *je* za kratki jat. U skladu s takvim jezičnim rješenjem Vukov rabi i prilog *jur*: jur inu promatra cestu; i eto ih jur gdje se vraćaju; što se jur zbilu; jur si pošla; tebi, jur usnuluj. Naravno, pisci u polutisućljetnoj dijaspori i dalje kontinuirano rabe taj prilog, u zapadnoj Mađarskoj

Horvat: Jur lani u jeseni su povidali, da se Turki opet spravljaju pod Beč.; Ako idedu na Kiseg, onde va gradi jur znadu (roman Židanski dičaki, 2002.) i A. Slavić Čuj na jur Bože (pjesma Prošnja za Hrvatsku u zbirci Plajgorski zvoni, 2007.) te u Slovačkoj Tažky: O tom, da ćedu jur od zutra na ulica hrvatskih sel mladi i stari govoriti nek po hrvatsku (Hrvati u Slovačkoj – iz komunizma u Europsku uniju, 2004.).

Sva trojica autora pišu na idiomima temeljenima na čakavštini.

Stoprv

Vremenski prilog *stoprv* u značenju ‘upravo sada, netom, tek’ imao je istu sudbinu kao prilog *jur*. U različitim se fonološkim inačicama (*stopro*, *stoperv*, *stopor* i dr.) tijekom stoljeća često susreće u djelima hrvatskih pisaca, a u mnogim se organskim idiomima rabi i danas. I ta je riječ praslavenskoga podrijetla, etimologijski povezana s rednim brojem *prvi* (Skok, 1973.: 62.). U 19. stoljeću nije tako česta u djelima hrvatskih pisaca kao prilog *jur*, ali ipak je zastupljena

u Pavlinovića: stopro kad Turci se Jajca dočepaše (Hrvatski razgovori, 1877.), Kazalija: stopro zbudjen na visini gore ‘upravo probuđen’ (Glas iz pustinje, 1861.), I. Kukuljevića Sakcinskoga: društvo stoprv doručalo (Dva Slavena, 1859.), u Starčevićevim propovijedima: ono dite koje se je jutros stoperv na svit rodilo (Homelie, II., 1850.), u Demetra: Što će stoperv vadit naše strěle (Teuta, 1844.), u J. Draškovića: stopor (Disertatia, 1832.). Šenoa je rabio realizaciju stoprv, npr. Nastala stoprv prije nekoliko desetaka ljetah (Kalenić, 1965.: 143.), Onda bi se stoprv moglo suditi (Ibid. 159.).

U inačici *stoprav* nalazimo taj prilog u hrvatskoj kajkavskoj književnosti 19. stoljeća:

T. Brezovački: Onda stoprav domovina čuti hasen navukov oneh koje s tulikum skerbjum tersi se deci svoji po navučiteleh napervo postavlati (Matijaš Grabancijaš dijak, 1804.).

Prilog su zabilježili i hrvatski leksikografi iz 19. stoljeća. V. Mažuranić donosi inačice *stoprav*, *stopram*, *stopro*, *stopre*, *stoprva*, *stoprvice* (sv. 2., pretisak, 1975.: 1374.). Budući da napominje kako to nije samo štokavski nego i čakavski prilog, može se zaključiti da mu kajkavske potvrde nisu bile poznate. Kao primjer čakavske uporabe navodi Benetovićevu Hvarkinju. Parčić (1874.) također donosi više inačica razmatranoga priloga: *stopram*, *stopro*, *stoprv*, *stoprva*.⁹ Gramatičar A. Mažuranić (1859.: 133.) u vremenske je priloge uvrstio inačice *stoperv* i *stopram*, a Lj. Gaj u svom slovopisnom djelu rabi *stopram* (Kratka osnova, 1830.). pisci u polutisućljetnoj hrvatskoj dijaspori u ondašnjoj zapadnoj Ugarskoj u 19. st. također rabe prilog *stoprv*, npr. Š. Ginzler (već spomenuta pjesma *Ja znam jednu jačku*).

Kao primjer uporabe toga priloga u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća ponovo navodimo pjesnika V. Petrovića: stoprv mrkle kraj koprene (San ljuveni), a iz književnosti 17. stoljeća J. Palmotića: stoprva bješe isteklo ‘upravo bješe isteklo’ (Pavlimir). U tom stoljeću leksikograf Jakov Mikalja donosi inačice *stoprve* i *stoprvice* (Blago jezika slovinskoga, 1649.). Taj je vremenski prilog, u svojim fonološkim inačicama, do danas zastupljen u hrvatskim štokavskim, čakavskim i kajkavskim govorima. Među štokavskim organskim idiomima navodimo uporabu inačice *stopron* u Dalmatinskoj zagori i zapadnoj Hercegovini: Pusti me da se odmorin, stopron sam sija (Gusić, 2004.: 440.). A. Kraljević (2013.: 336.) u pisanim je tekstovima iz zapadne Hercegovine našao inačicu *stoprom*, ali je pretpostavio da se u današnjim zapadnohercegovačkim govorima više ne rabi. U Dalmatinskoj zagori, npr. u Otoku

---

⁹ Inačicu *stopram* iz Parčićeva je rječnika preuzeo Šamija (1997.: 121.) u svoj jezični savjetnik.

kraj Sinja i inače u selima oko Sinja još uvijek se rabe inačice *stòpro* i *stòpron*.¹⁰ U polutisućljetnoj dijaspori, u arhaičnom štokavskom govoru Hrvatskoga Cikljinja zabilježena je inačica *stòprav*, *stòprv* i *stòrp*: Tâ je *stòprav* osanâjs lît stâra ‘ta tek ima 18 godina’; *stòprv* po žeâtvi (Tornow, 1989.: 321.). Temeljno čakavski govor grada Korčule u 20. se stoljeću novoštokavizirao. U tom se govoru rabe inačice *stòperva*, *stòprva* i *stòper*: Stoperva je ariva, a već hoće po ča ‘tek je došao, a već želi otići’ (Kalogjera, Svoboda i Josipović, 2008.). U južnim, odnosno jugoistočnim čakavskim govorima taj je prilog vrlo čest. Rabi se npr. u Vodicama kraj Šibenika u inačici *stoprom* (Vlahov, 1996.: 176.), u Trogiru u inačici *stoàpro* (Geić i Slade Šilović, 1994.: 244.), u Kaštelima u inačicama *stòpro* i *stòpru* (Baldić-Đugum, 2006.: 349.), u Splitu *stopro* (Radišić, 1999.: 56.), u Selcima na Braču *stoproà* (Vuković, 2001.: 334.), u Dračevici na Braču *stoprà*: *stoprà* san se ustô (Hraste, Šimunović i Olesch, 1979.: 1154.), u Pitvama na Hvaru *stopor*, u Lumbardi na Korčuli *stoprva* (Cebalo, 2005.: 198.). U čakavskim govorima u polutisućljetnoj dijaspori rabi se npr. u austrijskom Gradišću u Pajnrtnu u inačici *st’oper* (Neweklowsky, 1978.: 338.) te u Novom Selu u Slovačkoj: *stoprv* smo došli (Joško Balaž, 1991.: 35.). U kajkavskim je govorima česta inačica *st’opram*, npr. u Murskom Središću (Blažeka i Rob, 2014.: 423.), u Goli u Prekodravlju (Večenaj i Lončarić, 1997.: 356.), u Sračincu blizu Varaždina¹¹. Tu inačicu rabe i pomurski Hrvati kajkavci u Mađarskoj (usp. Blažeka, Nyomárkay i Rác, 2009.: 306.). Hrvati kajkavci u polutisućljetnoj dijaspori u Umoku i Vedešinu u zapadnoj Mađarskoj rabe inačicu *stoàper*, odnosno *stupèr* (Houtzagers, 1999.: 315. – 316.). Skok (1973.: 62.) donosi različite potvrde iz hrvatskih mjesnih govora, npr. *stoàprom* (Zagreb), *stoàpar* (Žumberak), *stopram* (Krašić).

Unatoč nedvojbenoj zastupljenosti ne samo u mjesnim govorima nego i u hrvatskom književnom jeziku 19. stoljeća, razmatrani prilog ni u jednoj od svojih inačica nije uvršten u Maretićevu gramatiku (1899.) ni u Broz-İvekovićev rječnik (1901.). U Akademijinu je pak rječniku “stopram, stopro, stoprv, stoprva, stoprvice na sjeveru i zapadu općena riječ za tek, pak za neto, netom” (Dio XVI., 1956.: 630.). Ako se pod riječju *zapad* opet krije hrvatski narod i hrvatski jezik, onda je ta napomena točna. Ali ako je riječ o strani svijeta, onda nije tako jer, kako navedeni primjeri vrlo jasno pokazuju, taj je prilog izrazito zastupljen i u organskim idiomima hrvatskoga juga. Međutim, zbog takvoga odnosa jezikoslovaca čija je književnojezična koncepcija prevladala, a koji su zanemarivali nedvojbene činjenice, prilog *stoprv* (uključujući i sve fonološke inačice) u 20. st. prestao se rabiti u hrvatskom književnom jeziku. Doduše, u prvim desetljećima 20. stoljeća pojedini hrvatski književnici još uvijek rabe taj prilog:

V. Nazor: pa ćeš *stoprv* onda znati (sonet Riječi) i Begović: ti uopće ne znaš, kako valja postupati s djevojčicama, koje su *stoprv* jučer izašle iz samostana (jed-

¹⁰ Te je primjere u Otoku i drugim selima u okolici Sinja zapisala G. Laco.

¹¹ Za podatak zahvaljujem svomu bivšemu studentu Vedranu Radovanu, koji je iz Sračinca.

noćinka Biskupova sinovica, Male komedije, 1921.), stoprv iz tave izvađeno (Götz von Berlichingen, Izabrani dramski prijevodi, 2010.)¹².

Likovi u Begovićevu dramskom djelu Stana Buičića (1909.) govore novoštokavskim ikavskim dijalektom i rabe inačicu *stopro* (Vulić, 2005.). Nakon dvadesetih godina 20. stoljeća teško je naći primjer uporabe razmatranoga priloga u djelima pisanim hrvatskim standardnim jezikom. Protivno tomu, uobičajen je u hrvatskoj književnosti u polutisućljetnoj dijaspori, npr. u autora koji pišu na različitim tipovima više ili manje čakavskih idioma, u Slovačkoj u Petra Tažkoga: A stoprv kad bi znali, da si ti zapravo stara Dobropoljka, onda bi mi zapalili farof (Ferije na Dobrom Polju, 1995.).

Nastavit će se u sljedećem broju

¹² Begovićev prijevod drame Götz von Berlichingen sa gvozdenom rukom ostao je rukopisu za piščeva života. Objavljen je tek 2010. u 22. knjizi Begovićevih Sabranih djela. Pri tom je važno naglasiti da su priređivači poštivali jezik rukopisnoga predloška.

PITANJA I ODGOVORI

STEM I SSH

U novinama i na različitim mrežnim stranicama sve češće može se pročitati STEM. Na jednom mjestu pojavila se i kratica SSH. Pitali smo prof. I. Čatića o tim kraticama. Evo što nam je odgovorio.

Mnoge zemlje, osobito na Zapadu shvatile su, gospodarstvo budućnosti, a time i svekoliki razvoj pojedine zemlje, bitno ovisi i o obrazovanju na područjima obuhvaćenim složenom kraticom STEM. Međutim, neki su prešli u drugu krajnost, pa niječu područja obuhvaćena složenom kraticom SSH.

Engleska riječ znanost *science* u hrvatskom ne znači znanost u hrvatskom i njemačkom (*Wissenschaft*) značenju već prirodnu znanost (R. Penrose, 1993.; Ž. Bujas: Veliki englesko-hrvatski rječnik, 1999.). Iznenađuje da u STEM-u nema informatike. Riječ *technology* ima vrlo velik broj značenja (I. Čatić, Nije sve tehnologija, Vjesnik - Danica, 17.

prosina 1993.), pa tako i za računalstvo, npr. tehnološke tvrtke. Stoga u ovom slučaju valja prevesti *technology* kao *informatika*. *Engineering* je za sada još uvijek u najopćenitijem slučaju *tehnika*. STEM, dakle, znači da se potiče proučavanje i obrazovanje, osobito studiranje, *prirodnih znanosti, informatike* (jedne od šest osnovnih tehnika), *tehnike i matematike*.

Sadržajno istovrsna složena kratica na njemačkom glasi MINT (*Mathematik, Informatik, Naturwissenschaft und Technik*), što dopunski potvrđuje prijevod STEM-a kao prirodne znanosti, informatika, tehnika i matematika.

Složena kratica SSH znači *social sciences and humanities*, dakle *društvene i humanističke znanosti*.

U kojem će se omjeru učiti tijekom obrazovanja područja STEM-a i SSH, pitanje je društvenih i kadrovskih potreba.

profesor emeritus Igor Čatić